

بقعه شیخ جبرائیل

علی اکبر علانی

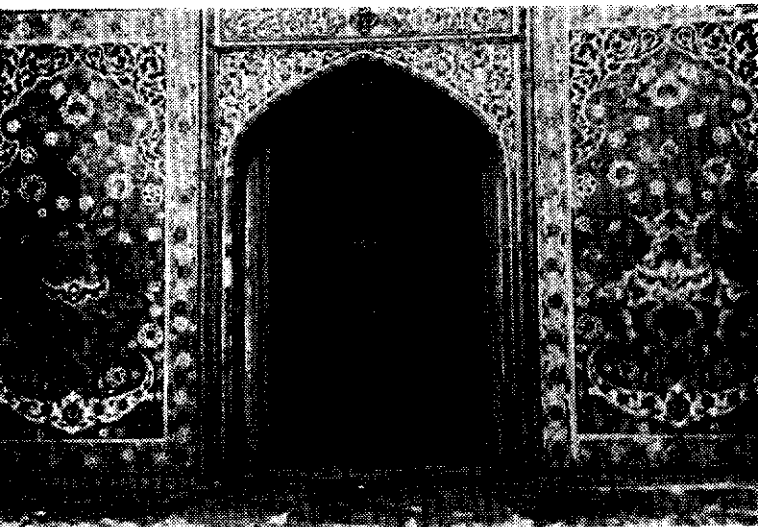
بقعه شیخ جبرائیل - مقبره شیخ امین الدین جبرائیل پدر شیخ صفی الدین، در قریه کلخوران که در سه کیلومتری شمال اردبیل واقع شده متعلق به نیمه اول سده دهم هجری بوده و در تاریخ ۱۵ - ۱۰ - ۱۳۱۰ تحت شماره ۶۵ جزو آثار ملی به ثبت رسیده است. بنای مقبره که در وسط محوطه‌ی وسیع و باصفایی که مشهور به باغ شیخ است واقع شده و تقریباً از لحاظ هندسی دارای شکل چهارضلعی است که طول آن ۱۹ متر و عرض ۱۳/۲۰ متر و از قسمتهای زیر تشکیل یافته است:

حیاط بقعه - ایوان جلو بنا - رواق - بنای اصلی بقعه - حجرات و غرفه‌ها.

شرح کامل

الف - حیاط بقعه - حیاطی است چهار ضلعی، بشکل مستطیل که دارای دو در (ورودی و خروجی) بوده و در وسط آن بقعه شیخ جبرائیل قرار دارد که دارای خیابانهایی سنگ فرش شده است به موازای دیوارها و برای عبور و مرور کشیده شده است و دارای باغچه‌های متعددیست که درختان میوه، فراوان دارد. سابقاً درهای حیاط دارای سردرهای کاشیکاری شده بود، ولی بر اثر مرور زمان و ریزش برف و باران از بین رفته و فعلاً قسمتی جزئی از کاشیکاریهای نفیس این سردرها که بصورت طاقها و مقرنسهای گچی دیده می‌شود باقیمانده‌اند. در انتهای محوطه باغ شیخ، یعنی در محل درخروجی، حجرات و ساختمانهای آجری طاقبندی شده وجود دارند. هر یک از این ساختمانها دوطبقه بوده و دارای اطاقهای نسبتاً کوچک با پله‌کانه‌های ماریچی که اصول ساختمانی قدیم است بطبقه اول مربوط میشوند. این قسمت گویا برای نشیمن

مقدمه - شکی نیست که هر یک از شهرهای ایران بر اثر مقتضیات زمان و موقعیت مخصوص بخود، شهرت و اعتبار بدست آوردند. شهر کهنسال ما اردبیل بواسطه‌ی اینکه اقامتگاه شیخ صفی و اولاد این مرد بزرگ بوده و هم بعلت ظهور سلسله صفویه مشهور شده است. غیر از اینها اردبیل قبل از حمله مغول، مرکز لشگری و کشوری آذربایجان بوده و با اینکه مردم اردبیل پیش از شیخ صفی الدین و حتی در زمان وی نیز سنی و دارای مذهب شافعی بودند ولی این شهر تاریخی پس از مرگ او و مخصوصاً در زمان شیخ جنید، جگد شاه اسمعیل اول، در شمار شهرهای مقدسی مانند مکه و نجف و کربلا درآمده است. و نیز اردبیل، زمانی طولانی دارالامان بوده زیرا بر در آرامگاه شیخ صفی و بقعه شیخ جبرائیل، زنجیرهای بزرگی از چپ و راست آویخته بودند که هر جنایتکار و محکومی که دستش باین زنجیرها میرسید و داخل یکی از بقاع فوق‌الذکر میشد از هر گونه گزند و آسیبی در امان میماند و هیچکس حتی شخص شاه نیز نمیتوانست بجان وی قصدی داشته باشد. وجود آثار تاریخی و بقعه‌های شیخ صفی (که شرح آن در شماره ۱۱ مجله وزین هنر و مردم از نظر خوانندگان محترم گذشت) و شیخ امین الدین جبرائیل پدر شیخ صفی سبب شده همه‌ساله عده زیادی از جهانگردان و ایرانیان برای دیدن این دو بقعه تاریخی که شاهکار صنعت معماری و کاشیکاری معرق و گچ‌بری است به اردبیل بشتابند. بقعه شیخ جبرائیل در عین حال که یک اثر بدیع هنری بسیار نفیس بشمار میرود، یک بقعه تاریخی است که نزدیک سه قرن از عمر ساختمانی آن میگذرد. اینک بذکر جزئیات بقعه تاریخی شیخ جبرائیل میپردازیم.

دورنمای کنونی بقعه شیخ جبرائیل در شهر اردبیل

ایوان جلو بنای بقعه شیخ جبرائیل - در وسط : در ورود به رواق دیده میشود که سابقاً نقره‌ای بود و بعداً برداشته شد . طرفین در ورودی با کاشی‌کاریهای نفیس تزیین یافته‌است

بی‌شک منحصر بفرد بوده است . این رواق دارای در چوبی است که از چوب گردو ساخته شده و کنده کاری شده و بداخل بقعه اصلی باز میشود . در این قسمت اخیراً در روزهای پنجشنبه مجالس وعظ از طرف ساکنین قریه کلخوران برگزار میشود . ناگفته نماند در اینجا دو غرفه کوچک در طرفین در ورودی به بقعه قرار گرفته و پایین دیوارهای این قسمت کاشیکاری منظم و نفیسی دارد که اخیراً از طرف اداره باستانشناسی بوسیله کارگران کاشیکار اصفهانی مرمت گردیده است .

۵- حجرات

در هر گوشه بنای اصلی بقعه ، حجراتی مخصوص سکونت کسانی که زیارت مرقد شیخ از اکثر نقاط مختلف ایران ، برای زیارت می‌آمده‌اند بنا شده بود و یکی از این حجرات دارای ساختمانی بسیار مهم است که در سقف آن از نوع گچ‌بریهای کنده کاری شده دیده می‌شود . نقوش آن قرمز متمایل بقهوه‌ای است . و کف آن تقریباً مربع شکل بوده و دارای دیوارهایی است که بطرز زیبایی کاشیکاری گردیده و در اطراف این قسمتها ، اشعاری بخط نستعلیق نوشته شده که بعضی از آنها خواناست .

و - شرح داخل بقعه

صندوق چوبی ساده‌ای در وسط بقعه قرار دارد و پوشش داخلی گنبد ، دارای مقرنسهای کم نظیری از شاهکارهای صنعت معماری دوره صفویه است که متأسفانه قسمتی از پوشش خارجی گنبد بر اثر نفوذ آب باران و رطوبت فرو ریخته و قابل تعمیر نیست . در سقف آن درکناره‌ی نقش و نگار کاشیکاری شده وسط ، عبارت زیر بچشم می‌خورد ، خادم آستانه سید جبرائیل ،

خادمین بقعه شیخ جبرائیل ساخته شده بود و اکنون در اختیار اداره فرهنگ شهرستان اردبیل قرار گرفته که از آن برای دبستان پسرانه دانش استفاده میشود . در محوطه‌ی باغ شیخ ، که قسمتی از آن سابقاً قبرستان بوده غیر از مقبره شیخ سه مقبره‌ی مهم دیگر بشرح زیر وجود دارد :

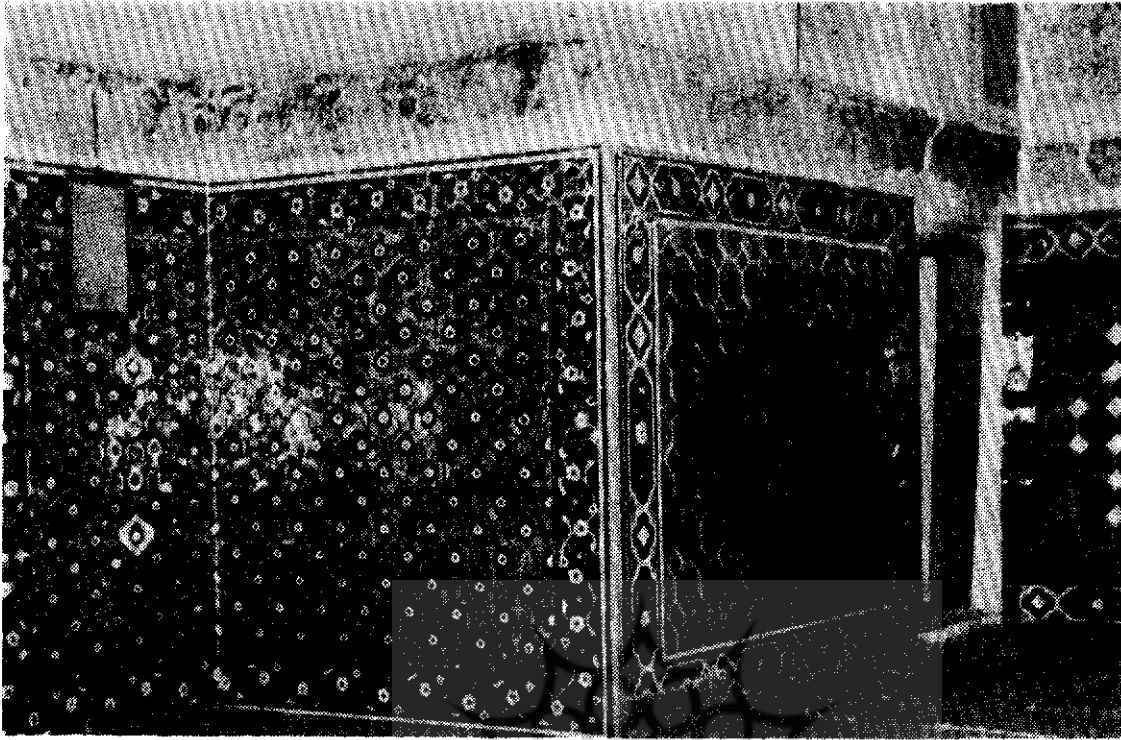
۱- در سمت شمال بقعه شیخ جبرائیل ، مقبره‌ی کوچکی است که روی سنگ قبر آن عبارت زیر نوشته شده است .
 هذا مرقد سید عوض الخواص بن سید فیروز شاه زرین تاج .
 ۲- در طرف شمال غربی بقعه نیز مقبره کوچکی است با گنبد آجری ، که روی سنگ قبر آن نیز عبارت زیر نوشته شده است .
 هذا مرقد سید اعرابی .

۳- در سمت جنوب بقعه ، مقبره‌ی دیگریست منسوب به سید حمزه ، جَد دودمان صفوی ، فرزند امام موسی کاظم علیه السلام .

ب - ایوان جلو بنا - بعرض ۳٫۵ متر و طول ۴٫۵ متر در سمت شمال بنا واقع شده و با اندازه ۷۰ سانتیمتر (سه پله‌ی سنگی) از کف حیاط شیخ بلندتر است و در دو طرف در ورودی مشرف به رواق دو طاق نما از کاشیهای معرق سالم باقیمانده است و قسمتهای پایین دیوارهای آنها دارای کاشیکاری نفیسی است که وسط آنها گلدانهایی با گلهای کاشیکاری شده خودنمایی میکنند و دارای در نقره‌ای گرانبهائی بوده که متأسفانه باقی نمانده و اکنون بجای آن در چوبی ساده‌ای کار گذاشته‌اند .

ج - رواق

بطول ۶٫۸۵ متر و عرض ۴٫۱۵ متر ، و دارای گچ‌بریهای کنده کاری شده است . بنا با ظاهر باستان‌شناسان ، در نوع خود

قسمتی از دیوارهای رواق که اخیراً کاشی کاریهای بعضی از آنها مرمت شده دیده میشود

سقف گچبری رواق، که از لحاظ داشتن مقرنسهای نفیس شاید در نوع خود کم نظیر باشد

آقا میرحیدر. در کتاب هیئت علمی در ایران (ژ - مورگان) نوشته شده، سابقاً گنبد دارای کاشی فیروزه و رنگ طلایی و خطوط کوفی و گچ بریهای عالی و مقرنسهای نفیسی بوده که بمرور زمان از بین رفته و آب باران آب طلایی این گنبد را شسته و برداشته است. منبت کاری مدخل بین رواق و بقعه از نظر صنعت حایز اهمیت وافری است. روی آن در یکی از کتیبهها اشعاری دایر بر مدح شیخ بخط نستعلیق زیبایی منبت کاری شده که متأسفانه قسمتی از آن از بین رفته است.

تاریخ ساخت بقعه شیخ جبرائیل طبق کتیبهی مختصری که در زیر یکی از مقرنسهای گوشه شمال غربی زیر گنبد دیده میشود در سال ۱۰۱۱ بوده. نوشته کتیبه عبارتست از: «عمل کمترین بندگان شاه طاهر بن سلطان محمد نقاش ۱۰۱۱». از کتیبهی فوق چنین برمیآید این بنا در زمان شاه عباس اول تعمیر و مرمت شده است. در سال ۱۳۳۴ هجری زیر نظر و توسط مشهد محمد آقا عتیقه چی تبریزی الاصل اردبیلی المسکن، قسمتی از نقاشیها و گچ بریهای داخلی بطرز تقریباً شبیه کارهای اصلی تجدید و مرمت گردیده است. قسمتهای دیواره داخلی بقعه اصلی تقریباً تا ۱۵ متر نیز کاشیکاری شده. باید گفت که

تاریخی کهن باشد اهمیت زیادی خواهد داشت. و غیر از آن قبر يك شخصیت بزرگ اسلامی نظیر سید حمزه (پسر امام موسی الکاظم علیه السلام) در آن واقع است که بر اهمیت این بقعه میافزاید. بقعه شیخ صفی، مکان و زیارتگاه دراویش و صوفیان است، در صورتیکه بقعه شیخ جبرائیل دارای اهمیت مذهبی اسلامی است و همه ساله عده زیادی از مسلمانان زیارت این بقعه می‌نمایند.

آخرین دیدار شاه عباس از بقعه شیخ جبرائیل

شاه عباس آرامگاه جَد بزرگ خویش شیخ صفی‌الدین را مانند مکان بسیار مقدسی محترم میداشت و در سفرهایی که باردیبل میکرد زیارت جَد بزرگ خویش می‌آمد. در این سفرها اکثراً زیارت قبر شیخ جبرائیل نیز نایل میشد. آخرین باری که قبر شیخ جبرائیل را زیارت نمود اواخر ماه شعبان سنه ۱۰۱۳ هجری بود که باردیبل مسافرت نموده بود.

اقدامات اخیر

در سالهای اخیر بمنظور حفظ این مکان تاریخی و باستانی در عین حال مقدس که قرن‌ها از تاریخ ساختن آن می‌گذرد از محل اعتبارات اوقافی و دولتی، پشت بام بقعه بمنظور جلوگیری از نفوذ آب باران و برف و ریزش، سیمان‌کشی شده و تعمیرات ضروری در آن شده است. ولی متأسفانه قسمت‌های مهمی از دیوارهای اطراف آن شکافهای بزرگی برداشته که جا دارد اولیای امور اوقافی به‌مرمت آن اقدام نمایند.

تمام بقعه شیخ جبرائیل از نظر اینکه دارای دیوارهای دوجداره کلفت و توخالیست از شاهکارهای معماری و بنایی قرون گذشته بوده و از این لحاظ نیز اهمیت زیاد دارد.

مقایسه بقعه شیخ جبرائیل با بقعه شیخ صفی

علت اینکه بقعه شیخ جبرائیل، نسبت به بقعه شیخ صفی دارای خرابیهای بیشتری است، اینست که قدمت این بقعه نسبت به بقعه شیخ صفی بیشتر بوده و قبل از مرگ شیخ صفی‌الدین، اولاد شیخ صفی فقط برای تزئین و تعمیر بنای بقعه شیخ صفی همت گماشته‌اند و مخصوصاً شاه عباس که نوه شیخ صفی بوده با علاقه فراوانی که بجَد خویش و بقعه آن داشته در مرمت و زیبایي بقعه شیخ صفی بسیار کوشیده است. دیگر اینکه بقعه شیخ جبرائیل تقریباً در خارج شهر ساخته شده است. مهمتر از همه اینکه در بقعه شیخ صفی شخصیت‌های ممتاز سلسله صفویه مدفونند.

راه زیرزمینی

در بین اکثر مردم شهر ما چنین شایع است که در قدیم ایام بین دو بقعه (شیخ جبرائیل و شیخ صفی) راه زیرزمینی موجود بوده است. ولی بر اثر مرور زمان این راه از بین رفته و فرو ریخته است.

اهمیت تاریخی این بقعه

چنانکه ذکر شد بقعه شیخ جبرائیل در سنه ۱۰۱۱ هجری ساخته شده و مسلم است بنایی که این اندازه دارای سابقه

راست: قسمتی از سقف یکی از حجرات

چپ: نمای داخلی گنبد بقعه شیخ جبرائیل که کاشیهای اطراف آن بر اثر نفوذ آب ریخته شده است

